

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО
БУДІВНИЦТВА ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Є. А. Гетьман

**КОДИФІКАЦІЯ
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ:
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА,
ОСОБЛИВОСТІ, ВИДИ**

Монографія

Харків
«Право»
2012

УДК 340.134(477)
ББК 67.0(4УКР)
Г44

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України
(протокол № 12 від 22.12.2011 р.)*

Рецензенти:

О. В. Петришин – перший віце-президент Національної академії правових наук України, завідувач кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

А. М. Колодій – начальник кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Гетьман Є. А.

Г44 Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види : монографія / Є. А. Гетьман. – Х. : Право, 2012. – 192 с.

ISBN 978-966-458-335-7

Робота присвячена дослідженню теоретичних засад кодифікації законодавства. У ній наводиться авторське визначення понять «кодифікація законодавства», «принципи кодифікації», «кодифікаційна техніка». Пропонується авторське розуміння конструкції «декодифікація законодавства». Проведено поглиблений аналіз правової природи кодифікаційних актів.

Монографія базується на дисертаційному дослідженні, захищеному автором у березні 2010 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Видання розраховано на студентів, аспірантів, викладачів та всіх, хто цікавиться проблемами кодифікації законодавства.

УДК 340.134(477)
ББК 67.0(4УКР)

ISBN 978-966-458-335-7

© Гетьман Є. А., 2012
© «Право», 2012

Зміст

Вступ	5
--------------------	---

Розділ 1

КОДИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА:

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА

ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Кодифікація: досвід становлення та формування	7
1.2. Поняття та особливості кодифікації законодавства.....	33
1.3. Предмет, об'єкт та суб'єкти кодифікації законодавства	63
1.4. Принципи кодифікації законодавства	72
1.5. Види кодифікації.....	89

Розділ 2

КОДИФІКАЦІЯ ЯК РІЗНОВИД

НОРМОТВОРЧОСТІ

2.1. Кодифікаційна техніка як вид нормотворчої техніки.....	101
2.2. Кодифікаційні акти. Кодекс як особливий вид закону	122
2.3. Стан та перспективи кодифікації законодавства в Україні	151
Висновки	168
Список використаних джерел	174

*Присвячується моїм батькам,
дружині Катерині та дочці Ярославі*

Вступ

Формування в Україні засад демократичної правової державності передбачає підвищення вимог до якості та системності законодавства. Проведення реформ у найбільш важливих сферах суспільного життя зумовлює нагальну потребу здійснення кодифікаційної діяльності, яка є головною особливістю розвитку системи законодавства України.

Ухвалення значної кількості законодавчих та підзаконних актів призводить до того, що прийняті норми дублюються, по-різному регулюють одне й те саме питання, суперечать одна одній. У зв'язку з цим виникає гостра потреба у проведенні кодифікації всього діючого правового матеріалу.

Україна обрала шлях інтеграції до об'єднаної Європи, що передбачає адаптацію вітчизняного законодавчого матеріалу до законодавства країн Співдружності, значну роль у цьому процесі відіграватиме кодифікація. Не випадково з 1995 по 2000 р. в Україні діяла Українська кодифікаційна комісія, створена

Указом Президента України, на яку покладалися обов'язки визначення наукових засад здійснення кодифікації законодавства України, черговість та послідовність прийняття кодексів.

Питанню кодифікації законодавства приділяли багато уваги вчені-юристи як дореволюційного, так і радянського періоду. На сьогоднішній день також здійснюються спроби, спрямовані на фрагментарне вирішення зазначеної проблеми. Проте відсутність в Україні комплексних спеціальних досліджень, які б давали загальнотеоретичне уявлення про кодифікацію норм права, її особливості, основні види, принципи, обумовлює актуальність дослідження.

Автор висловлює щирю подяку всім, хто сприяв написанню монографії, а також своєму науковому керівнику – доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правових наук України, завідувачу кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» О. В. Петришину за пропозиції та рекомендації.

Особливу вдячність хотілося б висловити своєму батькові – доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правових наук України, проректору з наукової роботи Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» А. П. Гетьману за натхнення, підтримку та цінні поради при написанні цієї роботи.

Розділ 1

КОДИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Кодифікація: досвід становлення та формування

Історія кодифікацій, а також результатів цієї діяльності – кодексів, кодифікованих законів, зводів та ін. – налічує у своєму розвитку понад чотири тисячі років. У багатьох країнах світу кодифікаційна діяльність в основному здійснювалася спеціально уповноваженими на те людьми в особі правителів. Їх увага до кодифікації законодавства пояснюється здатністю останньої об'єднати в єдиному правовому документі всі чинні нормативні акти, а також змінити зміст норм, що містяться в них, тобто певною мірою впорядкувати діючу законодавчу систему. У більшості випадків кодифікація ознаменувала собою якісно новий етап у розвитку права. Тому для правильного розуміння такої категорії, як «кодифікація», а також особливостей цієї діяльності, її видів та техніки необхідно проаналізувати історичний досвід цього процесу.

Діяльність, пов'язана з упорядкуванням нормативного матеріалу, тобто з проведенням кодифікації, виникає вперше у країнах Середнього Сходу. У результаті цієї діяльності з'являються кодекси, закони, зводи та інші документи. Серед перших таких документів Кодекс Ур-Намма, складений приблизно у 2100 р. до н. е. Цей Кодекс є найдавнішим поміж знайдених до сьогодні кодифікованих законів і тому становить особливий інтерес, хоча і зберігається лише у фрагментах¹. Звертає на себе увагу наявність у ньому вступу, який містить відомості про історичні події, добрі діяння царя, котрий запровадив у країні справедливе правління. Характерним для зазначеного документа було переплетіння релігійних та етичних норм.

Найбільш відомим кодифікованим актом тих часів є Звід законів Хаммурапі, який було складено приблизно 1780 р. до Різдва Христового. Він був найважливішим правовим документом, який діяв у Месопотамії. Слід зазначити, що закони Хаммурапі містили судові рішення самого Хаммурапі, а також вищих судів Месопотамії, тобто джерелом кодифікації стає судова практика². На думку дослідників, крім судових визначень і рішень самого Хаммурапі, джерелом кодифікації було чинне на той час шумерське законодавство³.

Велика кількість судових рішень ускладнювала їх використання у практичній діяльності, тому робилися спроби щодо їх упорядкування, зокрема об'єднання статей за предметом їх регулювання⁴. Окрім цього, закони викладалися за певною системою: процесуальні норми, тобто ті, що визначають порядок ведення судочинства; майнові, шлюбно-сімейні та спадкові відносини; захист особи. На відміну від інших кодифікаційних актів Середнього Сходу, закони Хаммурапі не містять релігійних чи моральних елементів.

На думку З. М. Черніловського, головною причиною кодифікаційної діяльності царя Хаммурапі було бажання згладити соціальні проти-

¹ Белицкий, М. Забытый мир шумеров [Текст] / М. Белицкий. – М., 1980. – С. 361.

² Черниловский, З. М. Всеобщая история государства и права [Текст] / З. М. Черниловский. – М. : Юристъ, 1996. – С. 44.

³ Дахно, І. І. Історія держави і права [Текст] : навч. посіб. / І. І. Дахно. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – С. 12.

⁴ Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. – Т. 2 / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – С. 495.

річчя у вавилонському суспільстві, які були спричинені крайніми формами експлуатації¹.

Кодифікаційна діяльність здійснювалась у Римі починаючи з V ст. до н. е., першим її результатом стали закони XII таблиць, складені десятима римськими юристами й затверджені народними зборами та Сенатом Риму, які, у свою чергу, додали ще дві таблиці. Вони мали забезпечити повагу деяких прав громадян шляхом надання їм можливості звернення з позовом до суду². Норми законів розміщувалися відповідно до тематики.

Поширеним джерелом права в Римській імперії були едикти магістратів, тобто правила, якими мав керуватися магістрат після його вступу на посаду. Значна кількість едиктів призвела до проведення їх кодифікації. Упорядкування накопиченого матеріалу було доручено юристу Сальвію Юліану самим імператором.

Посилення політичної й державної влади імператора приводить і до її перенесення у законодавчу сферу. Імператор починає видавати значну кількість так званих конституцій, до яких можна віднести едикти, мандати, декрети та рескрипти. Наприкінці III – на початку IV ст. з'являються кодекси Грегоріана та Гермогеніана, в яких було упорядковано імператорські конституції. Так, Кодекс Грегоріана містив конституції від імператора Андріана до часу його повалення (скинутий близько 294 р. н. е.). До складу Кодексу Гермогеніана увійшли конституції від його повалення (скинутий між 314 і 324 рр. н. е.) до імператора Константина³. Слід зазначити, що на відміну від кодифікацій, які проводилися на Сході й характерним для яких було переплетіння релігійних та етичних норм, джерелом кодифікації у Римі стають рішення самих імператорів.

Використання зазначених кодексів ускладнювалося тим, що після їх прийняття імператори продовжували видавати власні конституції.

¹ Черниловский, З. М. Всеобщая история государства и права (история государства и права зарубежных стран) [Текст] : учебник / З. М. Черниловский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1983. – С. 32.

² Кабрияк, Р. Кодификации [Текст] / Р. Кабрияк ; [пер. с фр. Л. В. Головки]. – М. : Статут, 2007. – С. 35.

³ История государства и права зарубежных стран (рабовладельческое и феодальное государство и право) [Текст] : учеб. пособие / [под ред. П. Н. Галанзы и Г. С. Громова]. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 381.

У зв'язку із цим у 429 р. імператор Феодосій II скликає особливу комісію у складі 16 членів, якій доручає зібрати всі імператорські конституції, починаючи з конституції імператора Константина. Результатом роботи комісії стає Кодекс Феодосія II. Він складається з 16 книг, поділених на титули, що містять розташовані у хронологічному порядку імператорські конституції, а також відомості про суспільний і державний лад Риму. Дія Кодексу Феодосія II поширюється на Східну і Західну території імперії¹. Проіснував Кодекс майже сто років – до проведення кодифікації права імператором Юстиніаном, який, на відміну від своїх попередників, зміг кодифікувати не лише конституції імператорів, але й твори юристів-класиків.

У 528 р. Юстиніан сформував спеціальну комісію, якій було доручено зібрати всі існуючі в попередніх трьох кодексах конституції, доповнити їх новими законами, усунути всі протиріччя між ними, розподілити закони відповідно до титулів та розташувати конституції у хронологічному порядку. Окрім конституцій, комісія повинна була зібрати закони, видані на той час Юстиніаном. У 529 р. цю роботу було закінчено і новостворений кодекс введено в дію.

У 530 р. Юстиніаном створюється нова комісія у складі 16 видатних юристів і практиків того часу для кодифікації їх творів. Основним завданням комісії було: по-перше, вилучити весь накопичений римськими юристами практичний матеріал і позбавитись усього застарілого; по-друге, із зібраних творів комісія мала створити зібрання і поділити його на 50 книг, а книги – на титули. Юстиніан зобов'язав комісію уникати протиріч, повторів, вносити до кодексу лише той матеріал, який має практичне значення². Результатом роботи комісії стало створення у 533 р. кодифікаційного акта, який отримав назву Звід Юстиніана.

На відміну від попередніх кодифікацій, проведених у Давньому Римі, у кодифікації Юстиніана більш ретельно опрацьовано джерела права. Вона мала дуже велике значення для розвитку і становлення права в європейських країнах, оскільки стала передумовою для рецеп-

¹ История государства и права зарубежных стран [Текст] : учеб. для вузов : в 2 ч. / [под ред. Н. А. Крашенинниковой и О. А. Жидкова]. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – Ч. 2. – С. 592.

² Алексеевко, М. Элементарный учебник римского права. Общая часть [Текст] / М. Алексеевко. – Х., 1887. – С. 6.

ції римського права. Уперше процес, техніка, сама теорія кодифікаційної діяльності стає базою для проведення кодифікації права в інших країнах континентальної правової системи¹. Звід Юстиніана проіснував аж до розпаду Візантійської імперії в 1453 р.

Право у Середньовіччі у більшості випадків було побудоване на постановах (канонах) церковних соборів, унаслідок чого виникає Канонічне право, яке регулювало спадкові, сімейні, внутрішньоцерковні та інші відносини. Значна кількість канонів обумовлює необхідність проведення їх кодифікації і зведення в єдиному документі. Перші такі кодифікаційні документи виникають в епоху Вселенських соборів у вигляді збірників Канонічного права. В. Ципін поділяє такі збірники на декілька типів, а саме: 1) канонічні збірники, що містили у своєму складі виключно церковні правила; 2) цивільні збірники з церковних прав, що включали закони, видані державою з церковних питань; 3) номоканони, тобто змішані збірники, які склалися з цивільних законів та церковних канонів².

Серед найбільш відомих кодифікаційних документів, що містили у своєму складі норми Канонічного права, слід виділити Кодекс Граціана (XII ст.), який згодом стає офіційним джерелом. Кодекс складався з трьох частин: у першій наводиться аналіз джерел Канонічного права; друга частина містить сукупність проблем, які необхідно вирішити; третя стосується виключно церковних ритуалів, таїнств тощо³.

У 1234 р. за наказом папи Григорія IX створюються декреталії – збірник папських постанов. Декреталії були складені Раймоном де Пеннафором і налічували 2000 розділів. Основним їх завданням було зібрати та систематизувати всі існуючі на той час канонічні тексти. До декреталій було включено 196 глав папи Григорія IX та 9 декретів папи Інносента III. За часів папи Боніфація VIII у 1298 р. створюється новий збірник Канонічного права, який складався з конституцій пап, що видавалися до 1234 р.

¹ Гетьман, Є. А. Кодифікація як засіб удосконалення законодавства [Текст] / Є. А. Гетьман // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 93. – С. 216.

² Цыпин, В. А. Церковное право [Текст] / В. А. Цыпин. – 2-е изд. – М. : Изд-во МФТИ, 1996. – С. 63.

³ Дахно, І. І. Історія держави і права [Текст] : навч. посіб. / І. І. Дахно. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – С. 84.

У 1582 р. з'являється Звід Канонічного права (*corpus juris canonici*), до якого увійшли декреталії Граціана, Григорія IX і Климента V. Звід проіснував до прийняття в 1917 р. Кодексу Канонічного права. Як зазначається в юридичній літературі, існування збірників Канонічного права в історії людства сприяло розвитку правових норм, що приймалися державою¹.

На початку ХХ ст. кількість канонів зростає, їх застосування ускладнюється і вже важко зрозуміти, чи втратив канон чинність, чи є діючим. Необхідність проведення кодифікації Канонічного законодавства стає очевидною. Тому 19 березня 1904 р. папа Пій Х створює спеціальну комісію, до складу якої увійшли кардинали для здійснення кодифікації й прийняття нового кодифікованого акта з Канонічного права. Очолив комісію сам папа. Метою її роботи було створення кодексу, викладеного чіткою й доступною мовою, причому комісія могла звертатися до консультантів. Цю кропітку роботу було завершено лише в 1917 р., а в 1983 р. затверджено новий кодекс Канонічного права. Отже, разом із появою нового джерела кодифікації – канонів, виникає проблема мови, тобто гостра потреба в тому, щоб кодекс писався й видавався найбільш доступною, чіткою та зрозумілою для кожного громадянина мовою, що, певною мірою, є новим у досвіді проведення робіт з кодифікації законодавства.

Загальноновизнаним залишається той факт, що кодифікація законодавства є лише офіційною і здійснюється уповноваженими на те органами державної влади. Разом з тим історія має велику кількість прикладів того, що результати кодифікації можуть застосовуватися в юридичній практиці без офіційного їх визнання з боку держави. У зв'язку з цим в історії виникає новий вид кодифікаційної діяльності – приватна кодифікація. Так, основним джерелом права у феодальній Німеччині був звичай. У XIII ст. починається кодифікація всього накопиченого в Німеччині права. У цей період з'являються такі кодифікаційні документи, як Саксонське й Швабське зерцало. У науковій літературі зазначається, що Саксонське зерцало – це приватна кодифікація, яка була укладена приблизно в 1220–1235 рр. саксонським дворянином

¹ Лазор, Л. И. Каноническое право [Текст] : учебник / Л. И. Лазор, В. В. Лазор, И. И. Шамшина. – Луганск : ООО «Виртуальная реальность», 2010. – С. 291.

суддею Ейке фон Репкофом¹. Саксонське зеркало складалося з трьох частин – передмови, земського права, тобто права вільних селян, а також ленного права, предметом регулювання якого стають відносини між дворянами та станами².

Швабське зеркало було укладено приблизно в 1273–1282 рр. на південних землях Німеччини й містило у своєму складі норми земського та ленного права. Зазначені кодифікаційні документи були результатом кодифікації норм звичаєвого та Канонічного права, тобто кодифікація стає більш розгалуженою, не такою однотипною, як це спостерігалось на попередніх етапах. Джерелами кодифікації виступають одночасно і звичаєве, і Канонічне право.

Історія налічує багато прикладів приватної кодифікації, тобто кодифікації, яка здійснювалася не уповноваженими на те особами, а суддями або юристами. З огляду на це можна дійти висновку, що результати кодифікації могли застосовуватися навіть у тому випадку, якщо вони не визнавалися з боку держави.

Наступним етапом у становленні досвіду кодифікації законодавства слід вважати період, що розпочався в Німеччині з 1532 р., коли кодифікація проводилася з найбільш важливих питань розвитку держави та суспільства. Наприклад, у Німеччині імператором Карлом V було проведено кодифікацію кримінального й кримінально-процесуального права, результатом чого став документ «Кароліна». Робота над кодифікацією тривала довго, було створено три редакції і лише в 1530 р. завершено її четверту редакцію, яка була ухвалена сеймом і в 1532 р. уведена в дію³. На зміст «Кароліни» значно вплинули події того часу, насамперед Селянської війни, більшість її норм було спрямовано на жорстоке придушення будь-яких протестів селян проти феодального устрою Німеччини. 42 статті «Кароліни» були присвячені кримінально-процесуальному, решта – 177 статей – кримінальному праву.

¹ Історія держави і права зарубіжних країн (середні віки та ранній новий час) [Текст] : навч. посіб. / за ред. Б. Й. Тищика. – Львів : Світ, 2006. – С. 174.

² Гуменюк, Г. «Саксонське зеркало» – перша кодифікація німецького середньовічного права (до 780-річчя прийняття) [Текст] / Г. Гуменюк // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – Л. : ЛДУ, 2007. – Вип. 45. – С. 58.

³ Федоров, К. Г. Історія держави і права зарубіжних країн [Текст] : навч. посіб. / К. Г. Федоров. – К. : Вища шк., 1994. – С. 180.

З XVII ст. на землях Німеччини провадяться власні кодифікації. Результатами такої діяльності стали Кримінальне уложення й Цивільний кодекс на землях Баварії в середині XVII ст. У 1768 р. на теренах Австрії видається кримінальний кодекс «Терезіана», який складався з двох частин: перша містила норми кримінального процесу, а друга – норми кримінального права. Кожна частина була поділена на артикули, а кожний артикул – на статті. У Кодексі містилися малюнки, на яких було зображено знаряддя тортур і наведено пояснення, як їх застосовувати¹. Слід зазначити, що розміщення графічних малюнків у кодексі «Терезіана» деякою мірою стає новелою у процесі кодифікаційних робіт.

У Франції до середини XVI ст. накопичилося так багато законодавчих актів королів, що Генеральні штати стали вимагати від короля проведення кодифікації законодавства з метою усунення існуючих у ньому прогалин і протиріч. Унаслідок цього створюється велика компіляція, яка відома під назвою Кодекс Генріха III. Таким чином, з середини XVI ст. вперше кодифікація спрямовується не тільки на об'єднання в єдиному документі норм, але й усунення протиріч і прогалин, які склалися на той час у правовій системі тієї чи іншої держави.

За часів правління Людовіка XVI збільшується число праць, пов'язаних з кодифікацією норм кримінального, цивільного, зобов'язального та процесуального права. Було утворено спеціальну комісію у складі 12 осіб, до якої увійшли професори в галузі права та адвокати. У результаті ними було створено так звані ордонанси, зокрема, про цивільне та кримінальне судочинство, про торгівлю, так званий Кодекс Саварі, ордонанс про морську торгівлю, ордонанс, що регулював становище рабів у колоніях, так званий Чорний кодекс².

Починаючи з XVII ст. роботи з кодифікації законодавства піднімаються на більш високий рівень. Їх характерною рисою був перехід від зводів та збірників законів до галузевих кодексів, таких як кримінальний, кримінально-процесуальний, цивільний та торговельний. Слід

¹ История государства и права зарубежных стран [Текст] : учеб. для вузов : в 2 ч. / [под ред. Н. А. Крашенинниковой и О. А. Жидкова]. – М. : Изд. группа «НОРМА-ИНФРА», 1998. – Ч. 1. – С. 242.

² Кабрияк, Р. Кодификации [Текст] / Р. Кабрияк ; [пер. с фр. Л. В. Головки]. – М. : Статут, 2007. – С. 53.

підкреслити, що відбувається кодифікація норм, предметом регулювання яких стають найважливіші сфери суспільного життя. Крім того, деякі кодифікаційні документи, поряд з нормами матеріального права, включали до свого складу судову практику, у зв'язку з чим остання стає джерелом кодифікації.

У 1787 р. в Австрії виникає новий Кримінальний кодекс, який отримує назву «Всезагальний кодекс про злочини і покарання», більш відомий у ті часи як «Йозефіана», названий так на честь правителя Йосифа II. Слід підкреслити, що зазначений кодифікаційний документ стає першим в історії кодифікаційних робіт кодексом, який був складений простою, чіткою та доступною мовою.

Найвідомішим кодифікованим актом того часу стає Пруське земське уложення, яке деякі автори називають Пруським земським кодексом. Уложення складалося з двох частин: перша вміщувала норми, присвячені виключно цивільному праву, друга – норми, які регулювали положення станів, державних установ, церкви, шкіл, а також норми кримінального права.

Для укладення Пруського земського уложення було створено спеціальну комісію на чолі з видатним юристом того часу Тамазієм. Комісії було доручено впродовж трьох місяців скласти проект уложення, взявши за основу «право розуму та ідеї Просвітництва» (1713 р.). Джерелом Пруського земського уложення стають римське право, Саксонське зеркало, магдебурзьке право, а також практика Берлінського верховного суду¹.

Феодалні держави Центральної та Східної Європи також проводили роботи, пов'язані з кодифікацією звичаєвого права. У Болгарії результатом проведення першої кодифікації став «Закон судний людам», складений приблизно у 865 р. Документ відчув на собі культурний, політичний та правовий вплив Візантії². Він не містив вичерпного переліку правових норм, які регулювали відносини у сфері кримінального та цивільного права. Відносини, які не були врегульовані Законом, підлягали врегулюванню звичаєм. Обсяг Закону невеликий,

¹ Глиняний, В. П. Історія держави і права зарубіжних країн [Текст] : навч. посіб. / В. П. Глиняний. – К. : Істина, 2005. – С. 397.

² Черниловский, З. М. Всеобщая история государства и права [Текст] / З. М. Черниловский. – М. : Юристъ, 1996. – С. 209.

лише 32 статті. Більшу частину норм було присвячено злочинам та покаранням і судовому процесу.

Найвідомішим кодифікаційним документом на території Сербії був Закон Стефана Душана, прийнятий у 1349 р. собором церковної та феодалної знаті. Він налічував приблизно 200 статей. Джерелом цього документа було перш за все звичаєве право Сербії, по-друге, грамоти царів і, по-третє, візантійське право. До Закону входили норми, предметом регулювання яких були кримінальне і процесуальне право та діяльність судових органів. Крім того, Закон визначав правове положення станів у феодалній Сербії.

У другій половині XIII ст. в Польщі створюється і діє Польська правда, більш відома під назвою «Ельблонзька книга». Польська правда є результатом проведення приватної кодифікації всього існуючого на той час звичаєвого права. Значна кількість статей, які збереглися до нашого часу, написані німецькою мовою й присвячені злочинам, покаранням і судовій діяльності. Текст збірника складається зі вступу, чотирьох частин і 29 статей.

Першою офіційною кодифікацією права в Польщі стали Статути Казимира Великого, які були прийняті в 1347 р. і в подальшому доповнювалися іншими королями¹. У цілому вони налічували 60 артикулів, які регулювали кримінальне право, управління та судочинство. Головною особливістю кодифікацій, які проводилися на території Польщі, слід вважати те, що в них значна увага приділялася теорії кримінального права, тяжкість покарання залежала від суб'єктивної сторони вчиненого злочину, зокрема від того, чи був у злочинця умисел на вчинення злочину, чи вчинив він його через необережність. Дається роз'яснення таких понять, як «суб'єктивний бік злочину», «умисел», «необережність» та багато інших, що ознаменувало появу загальної частини кодексу.

З XIII ст. на території Чехії набуває розвитку земське право, тобто право чеського дворянства. Найпершою і найдавнішою спробою кодифікації земського права була «Книга старого пана з Роземберга», або «Роземберзька книга». Вона налічувала 240 статей, що регулювали

¹ Страхов, М. М. Історія держави і права зарубіжних країн [Текст] : підручник / М. М. Страхов. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – С. 153.

судочинство в панських судах. У XIV ст. складався «Ряд земського права» – кодифікаційний акт, до складу якого увійшли норми старого чеського права та процесу. Він налічував 93 статті. Наступною кодифікацією земського права було «Викладення чеського земського права», укладене паном Андрієм із Дуби наприкінці XIV – на початку XV ст., основним джерелом якого стало, по-перше, звичаєве право, по-друге – судова практика вищих земських судів¹. Отже, у більшості випадків на території центральної та східної Європи під кодифікацію підпадали норми звичаєвого права. Характерним для кодифікацій, що відбулися на території цих країн, було те, що робилися спроби, спрямовані на закріплення в кодифікаційних актах теорії відповідної галузі права.

Окремо слід зупинитися на кодифікаціях, що проводилися на території Росії, в якій впродовж тривалого часу існувала велика кількість джерел права, до яких можна віднести звичаєве право, договори (міжнародні, міжкнязівські та договори князів з містами), князеві статуту та візантійське право². Більшість із цих джерел втратила силу, до деяких вносилися певні зміни, тому їх використання ставало дедалі складнішим. Першим кодифікованим актом на теренах Росії стала Руська Правда. Проте відомий російський вчений-історик В. Н. Латкін не погоджувався з думкою своїх колег про те, що Руська Правда є офіційним документом, і вважав, що це приватний збірник³.

Слід зазначити, що Руська Правда, на відміну від інших кодифікованих документів минулого, припускала можливість існування й інших нормативних актів, тобто не була спрямована на охоплення в єдиному кодифікаційному акті всіх існуючих суспільних відносин. Разом з тим Руська Правда заклала підвалини для юридичної термінології в майбутньому.

Після Руської Правди в 1497 р. з'являється систематизований документ, який отримав назву Судебник Івана III⁴. Основними джерела-

¹ История государства и права зарубежных стран [Текст] : учеб. для вузов : в 2 ч. / [под ред. Н. А. Крашенинниковой и О. А. Жидкова]. – М. : Изд. группа «НОРМА-ИНФРА», 1998. – Ч. 1. – С. 299.

² Латкин, В. Н. Лекции по истории русского права [Текст] / В. Н. Латкин. – СПб., 1912. – С. 5–15.

³ Там само. – С. 16.

⁴ Владимирский-Буданов, М. Ф. Обзор истории русского права [Текст] / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 7-е изд. – М., 1915. – С. 214.

ми Судебника 1497 р. стали Руська Правда, звичаєве право, статутні грамоти місцевого управління та ін. М. Ф. Владимирський-Буданов поділяє Судебник на три частини: перша – про суд центральний, друга – про суд провінціальний, третя частина містила майнове цивільне право¹. З цього видно, що норми Судебника в основному регулювали відносини процесуального характеру. Разом з цим більшість відносин не були ним врегульовані, тому не виключається застосування і звичаєвого права. З часом збільшується число вчинків людей, що визнаються злочинними. Виникають норми, що регулюють феодальне землеволодіння та ін. З огляду на це за часів правління Івана IV Судебник доповнюється новим законодавством, до нього також вноситься велика кількість норм майнового права.

У такому вигляді Судебник був затверджений Боярською думою в червні 1550 р. і проіснував до прийняття в 1649 р. Соборного уложення. Причиною прийняття і розробки останнього стало те, що більшість норм Судебника було відмінено, доповнено або до них вносилися певні зміни. Тому в 1648 р. царем Олексієм Михайловичем видається указ, відповідно до якого скликається Земський собор і створюється спеціальна комісія з кодифікації права на чолі з князем Одоєвським, до складу якої увійшло п'ять осіб.

М. Т. Радін зазначає, що джерелами кодифікації Соборного уложення стали, по-перше, правила святих апостолів, святих отців та закони грецьких царів, по-друге, попередні судебники, укази царів і бояр². У свою чергу, В. М. Латкін, окрім вказаних джерел, називає стоглави та Литовський статут³. На комісію було покладено такі завдання: написати з правил святих апостолів та святих отців постанови, зібрати укази бояр і царів, переробити й доповнити весь зібраний матеріал. Проект уложення було розглянуто на Земському соборі в 1648 р. і після того, як до нього було внесено істотні доповнення та зміни, у 1649 р. його було затверджено. Соборне уложення складалося з 25 розділів та

¹ Владимирський-Буданов, М. Ф. Обзор истории русского права [Текст] / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 7-е изд. – М., 1915. – С. 216.

² Радин, Н. Т. Учебник истории русского права [Текст] / Н. Т. Радин. – 2-е изд. – М., 1915. – С. 25.

³ Латкин, В. Н. Лекции по истории русского права [Текст] / В. Н. Латкин. – СПб., 1912. – С. 106–107.

967 статей, предметом регулювання яких були найважливіші питання того часу.

Починаючи з 1649 р., тобто з часу прийняття Соборного уложення, законодавство Росії доповнювалося новими указами, законами та іншими нормативними документами. Тому виникла потреба у прийнятті нового кодексу, робота над проектом якого почалася в 1700 р. уповноваженою на те комісією, призначеною Петром I. Результатом діяльності комісії стало створення «Новітньоуложеної книги»¹. Але війна перервала діяльність комісії й кодекс так і не було затверджено². Після невдалих спроб кодифікації, які були проведені за часів правління Петра I, знову робляться спроби впорядкування нормативного матеріалу, які також нічим не закінчилися. Отже, незважаючи на значні економічні, політичні, соціальні зміни, які відбулися під час правління Петра I, єдиного кодифікаційного акта, який би закріпив усі ці зміни в країні, так і не було прийнято. Законодавство Росії впродовж тривалого часу залишалося некодифікованим і лише із середини XIX ст. робляться спроби, спрямовані на впорядкування великої кількості правових норм.

Найвидатнішою і найрезультативнішою є систематизація права, яку за дорученням імператора Миколи I було проведено Другою канцелярією його величності на чолі з М. М. Сперанським. У 1832 р. було прийнято Звід законів Російської імперії, який складався з 16 томів і містив понад 40000 статей. Необхідно підкреслити, що він проіснував до жовтня 1917 р., тобто до початку XX ст. Дія Зводу поширювалась і на українські землі. Характерною його рисою було те, що нормативний матеріал розміщувався не за хронологічним принципом, а за галузевим³. Разом з тим назвати систематизацію, яка відбулась у цей період, кодифікацією досить важко, оскільки у більшості випадків така робота була спрямована на об'єднання вже існуючих законів без внесення істотних змін до них. Діяльність, яка відбулась в цей період, має ознаки офіційної інкорпорації.

¹ Владимирский-Буданов, М. Ф. Обзор истории русского права [Текст] / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 7-е изд. – М., 1915. – С. 264.

² Законодательство Петра I [Текст]. – М. : Юрид. лит., 1997. – С. 34.

³ Кодификация российского частного права [Текст] / под ред. Д. А. Медведева. – М. : Статут, 2008. – С. 8.

У феодальних країнах Сходу також здійснювалася кодифікаційна діяльність. Так як основне джерело права в Китаї, окрім звичаєвого права, існували й діяли імператорські укази, у зв'язку з чим проводилася велика кількість кодифікаційних робіт. У науковій літературі зазначається, що кожна династія при вступі на престол визначала для себе основним завданням упорядкування та оновлення діючих законів¹. Наприклад, у VII ст. династією Тан було складено Звід законів Танської імперії. Звід складався з шести книг, до складу яких увійшли кримінальні та адміністративні закони, доповнення до них, а також положення про їх застосування. Після Зводу законів династії Тан з'являються зводи законів династій Сонг і Мін. Останній став основою для проведення кодифікації в 1647 р. і створення Уложення династії Цін.

На території Японії кодифікаційні роботи розпочались у VI ст. Приймається декілька кодексів китайською мовою, які запроваджують важливі політичні та адміністративні реформи, – Едикт Тайші Котоку, Великий Едикт Тайка та кодекс Тайко². Проіснували ці документи до початку епохи феодалізму. За часів феодальної Японії основним джерелом права стають імператорські укази, які містили урядові інструкції та звичаєве право, що в подальшому і стали об'єктом кодифікації. Першим таким кодексом стає «Кодекс років Кемму» (1334–1338 рр.), складений групою вчених монахів, в якому міститься лише 17 статей.

Приблизно у 1742 р., за часів правління династії Токугава, приймається найвідоміший кодекс, який отримує назву «Кодекс ста процесуальних статей», або «Кодекс ста статей». Основними нормами, що увійшли до його складу, були норми кримінального та процесуального права. Як зазначено в науковій літературі, цей Кодекс надовго закував суспільство в ієрархічну структуру³. Характерним для кодифікацій, які проводилися в Японії, було те, що у більшості випадків вони були спрямовані на впорядкування норм процесуального права, тобто норм, які містили порядок розгляду конкретних кримінальних справ.

¹ История государства и права зарубежных стран (рабовладельческое и феодальное государство и право) [Текст] : учеб. пособие / [под ред. П. Н. Галанзы и Г. С. Громова]. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 524.

² Кабриак, Р. Кодификации [Текст] / Р. Кабриак ; [пер. с фр. Л. В. Головки]. – М. : Статут, 2007. – С. 39.

³ Там само.

Проте більшість зазначених кодифікацій та кодексів були віддзеркаленням феодального устрою, який сформувався на той час. У цілому вони мали значну кількість недоліків, серед яких – безсистемність, переповнення релігійними та колізійними нормами.

Наприкінці XVIII ст. у більшості країн Європи відбуваються буржуазні революції, внаслідок чого приймаються нові кодифікаційні акти, спрямовані на закріплення нового соціального, економічного та політичного устрою в конкретній державі. Так, у 1791 р. Установчими зборами Франції приймається Кримінальний кодекс, заснований на ідеях Беккарія та Монтеск'є. Причиною його прийняття стає намагання привести законодавство Франції до демократичних положень, які були визначені в Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) та Конституції Франції (1791 р.).

Конституція Франції містила у своєму складі положення про Кодекс цивільних законів, «загальних для всього королівства». Законодавчим комітетом Національного Конвенту Франції було розроблено два проекти Цивільного кодексу. У науковій літературі зазначається, що перший проект було запропоновано на розгляд у 1793 р., він містив 719 статей, які поділялися на чотири книги (речі, особи, майно, позови), але проект було відкинуто як юридично складний та занадто довгий. Другий проект містив 219 статей, був побудований на філософських принципах та загальних аксіомах, але його також відкинув Національний Конвент. Третій проект розглядається вже Директорією, тобто законодавчою владою, яка була визначена в Конституції Франції і проіснувала до 1799 р. Він включав 1104 статті, велику кількість посилань на римське право та на кутюми середньовічної Франції, однак також був відкинтий¹. Цивільний кодекс так і не було прийнято, що багато авторів пояснюють слабкістю влади в період розвитку буржуазної революції, а також відсутністю часу, щоб знайти найбільш точні та практичні правові форми для закріплення загальних правових принципів².

Значну кількість кодифікаційних актів, які пропонувалися і вносилися на розгляд до органу законодавчої влади у Франції, можна пояс-

¹ Кабріяк, Р. Кодификации [Текст] / Р. Кабріяк ; [пер. с фр. Л. В. Головки]. – М. : Статут, 2007. – С. 64–65.

² Рубаник, В. Є. Лекції з історії держави і права зарубіжних країн [Текст] / В. Є. Рубаник. – Х. : Консум, 2003. – С. 269.